

Pilk trellide taha

Priit Rohtmets. Trellide taha peidetud Eesti: vanglasüsteemi ajalugu 1918–2018. Tallinn: Rahvusarhiiv, 2025, 471 lk.

TOOMAS HIIO

Vanglad ja muud kinnipidamiskohad on olnud osa inimkonna organiseeritud toimisest algusest peale. Ühiskonnad on pidanud alati vajalikuks võtta vabadus väiksemalt või suuremalt osalt oma liikmetest või võõrastest kas tähtajaliselt või ka tähtajatult ja nii on see ka tulevikus. Kuigi kõik inimesed võiksid olla ilusad ja head, on alati olnud neidki, kes seda pole. Kas nad pole seda loomu poolest või üksnes enamuse või parajasti valitseva režiimi meelest, on iseküsimus.

Riiklik korraldus, ideoloogia, ühiskonna arengutase ja lõpuks isegi riigi geograafiline ulatuvus – näiteks pole Eestil kunagi olnud Siberit – on mõjutanud ja mõjutab kinnipidamise vormi nüüdki. Seda teeb ka kinnipidamiskaristuse eesmärk – kas see on pelgalt ühiskonnaohtliku ühiskonnaliikme ülejäänutest eraldamine, et viimaseid tema eest kaitsta, või siis kinnipeetava ümberkasvatamine tema hõlpsamaks ühiskonda sulandamiseks pärast vabanemist või mõlemat korraga. Vangid on alati olnud tähtis tööjõuressurs. Teisalt, kui sunnitöö on ränk karistus, siis õigus vangina töötada ja teatud osa töötasust endale saada on privileeg. Seevastu pidasid Vene vanglasüsteemi platnoid hoopis mittetöötamist oma privileegiks. Vägivaldsed režiimid alates Egiptuse vangipõlvest kuni Hitleri Saksamaa ja kommunistliku NSV Liiduni ning viimase pärijateni on kasutanud ideoloogilistel põhjustel stigmatiseeritud ja vangistatud, interneeritud või küüditatud inimhulkade orjatööd suurte tööstus- ja taristuobjektide rajamiseks ning loodusressursside ammutamiseks rasketes looduslikes tingimustes. Samuti on Euroopa riigid kasutanud vange oma kolooniate asustamiseks Siberis, Austraalias ja teisteski meretagustes maades.

Vanglad ja teised kinnipidamisvormid on avar uurimisteema ning Priit Rohtmetsa raamat katab sellest üsna väikese osa – Eesti Vabariigi kinnipidamiskohtade ajaloo esimese sajandi aastatel 1918–2018. Väljapoole autori vaatevälja jäävad mõned kinnipidamise vormid, näiteks sõjavangid ja interneeritud, mis teose eesmärki silmas pidades on põhjendatud, sest raamatus uuritakse Eesti kinnipidamiskorralduse ja -kohtade arengut. Sõjavangistus ja interneerimine on loomult ajutised ja, mis veel tähtsam, sõjavangid ja interneeritud ei ole seaduserikkujad, kuigi ka nende seas võib olla seaduserikkujaid ja kurjategijaid.

Toomas Hiio, uurimisjuht, Eesti Mälu Instituut; direktori asetäitja teadusalal, Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum, Mõisa tee 1, 74001 Viimsi, Harju maakond, toomas.hiio@esm.ee

„Trellide taha peidetud Eesti“ kuulub oma tüübi poolest nende raamatute sekka, mida ilmus rohkesti 6–8 aastat tagasi seoses Eesti Vabariigi 100. aastapäevaga. Põhjuse tagasisivaateks andis ümmargune tähtpäev nii riigile tervikuna kui ka neile asutustele ja organisatsioonidele, mille loomine oli seotud Eesti Vabariigi sünniga. Kõige suurejoonelisem oli sari „Eesti ... 100 aastat“, milles aastatel 2018–2019 ilmus 44 raamatut paljude Eesti eluvaldkondade ajalooga. Kuid juubeliteoseid olid ministeeriumid ja teised asutused üllitanud varemgi. Kaudselt puudutas vanglasüsteemi juba 1999. aastal ilmunud justiitsministeeriumi ajalugu; uus justiitsministeeriumi ajalugu avaldati 20 aastat hiljem.¹

Priit Rohtmetša raamat koosneb neljast suurest alajaotusest:

1. Eesti kinnipidamisasutused omariikluse loomise eel ja ajal koos ülevaatega Vene impeeriumi vanglate korraldusest,
2. vanglasüsteemi ülesehitamine Eesti Vabariigis,
3. Eesti kinnipidamisasutused ja vanglate korraldus Nõukogude ajal ning
4. vanglateenistus Eesti iseseisvuse taastamise järel.

Tänuväärselt pöörab autor suurt tähelepanu aruteludele vanglasüsteemi korraldamise üle ja tegelikele ümberkorraldustele sõdadevahelises Eesti Vabariigis, Nõukogude režiimi lagunemise ajal 1980. aastate teisel poolel ja 1990. aastate alguses ning iseseisvuse taastanud Eesti Vabariigis. Nende arutelude kaudu kirjeldatakse Eesti vanglakorralduse probleeme ning lahenduste otsimisel kasutada olnud teadmisi ja kogemusi. Enamasti taotleti kõige paremat, kuid Eesti riigi vaesus ja kuritegevuse tegelik olukord seadsid oma piirid. Mõnevõrra ebamäärasemaks jääb raamatu sulgenud lugeja jaoks see, kes need õieti olid, kes vangis istusid, ja seegi, kes olid need mehed ja naised, kes vange valvasid, ehkki ära on toodud mitme vanglaülema lühibiograafia. Raamatu lõpus avaldatud mõne aasta statistika vangide arvu, vanuselise, soolise ja rahvusliku jaotuse ning süüteo liikide järgi pakub küll üldpildi, kuid koguteos väärinuks ülevaadet kogu perioodi kohta ja ka pisut detailsemat käsitlust.

Vanglaajaloo puhul on oht takerduda värvikatesse lugudesse kurjategijatest ja nende kuritegudest ning vaatamängulistest põgenemistest. Sellele libedale rajale autor astunud ei ole. Kui sedalaadi lood kedagi siiski huvitavad, siis refereerib me rahvuslik bulvariajakirjandus sageli mineviku krimilugusid omaaegsest kollasest pressist ning hoiab kätt ka kaasaja kõmulisemate kohtuprotsesside pulsil. Kuid natuke rohkem liha statistika selgroo küljes andnuks Priit Rohtmetša käsitlusele mõndagi juurde. Artur Sirgu Tallinna keskvanglast põgenemise lugu on siiski ära räägitud (lk 161–163).

Raamatu ametkondlik sissejuhatus on justiitsministeeriumi vanglate valdkonna asekancleri Rait Kuuse sulest, kuid puudub autori enda sissejuhatus selle kohta, mida ta on vajalikuks pidanud uurida ja mida uurimata jätta. Ta astub kohe *in medias res* ja alustab Eesti vanglate ülevõtmisega, millega Eesti riik Saksa okupatsiooni

¹ Vt P. Järvelaid, M. Pihlamägi. 80 aastat Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi 1918–1998. Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus, 1999; P. Järvelaid, M. Pihlamägi. Justiitsministeerium 100: 1918–2018. Tallinn: Justiitsministeerium, 2018.

Ruhnu vangimaja. Seal kandsid karistust need valla liikmed, kellele vallakohus oli mõistnud lühiajalise kinnipidamiskaristuse.

Saaremaa Muuseum, SM F 376: 2298 F

lõppedes 1918. aasta novembris tegelema hakkas. Nii jääb vastuseta küsimus, miks ei käsitleta Eesti vanglaid Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944, kuigi vanglasüsteem tegutses siis suuresti enne Eesti iseseisvuse likvideerimist toiminud moel, kui välja arvata see osa vanglapersonalist, kelle Nõukogude okupatsioonivõim oli hukanud või GULAG-i saatnud või siis vastupidi, kes olid läinud sovetivõimuga koostööle ja evakueeriti Nõukogude tagalasse või jäid Saksa vägivallaaparaadi hammasrataste vahele. Põhjendatud on Hitleri Saksamaa julgeolekuasutuste loodud ja oma personaliga mehitatud Vaivara koonduslaagri ja selle harulaagrite ning veel mõne kinnipidamiskoha käsitlestest väljajätmine, kuid aastatel 1941–1944 tegevust jätkanud maakonnavanglad ja osaliselt Patarei vanglagi kuuluvad samamoodi Eesti vanglate ajalukku nagu Eesti vanglasüsteemi Vene keisririigi ja sovetlik pärand vastavalt 1920. ja 1990. aastatel.

Raamat sisaldab palju teavet, mis ajaloo huvilistele ja ajaloolastelegi on uus ja huvitav. Näiteks omaaegne plaan rajada sunnitöövangla Suure väina Kesselaiule (lk 99–100 ja 173).² Tõepoolest, Eesti oma Alcatraz või Kuradisaar! Kuid erinevalt San Francisco lahest ja Prantsuse Guajaana rannikust on Kesselaid kaldale lähemal ning pealegi läheb väin talvel jäässe, mistõttu teoreetiline põgenemisvõimalus sealt oli suurem kui neist maailmakuulsatest vanglatest. Kesselaiu kollane dolomiit olevat oma kvaliteedilt konkureerinud Vasalemma marmoriga, mis tähendanuks sisetulekulisa ka vanglatööstusele. Oma vanglasaart – kui Vabadussõja-aegne Naissaare sõjavangilaager välja jätta – Eesti 1930. aastatel siiski ei saanud.

² Vt ka M.-L. Tammela. Unistus Eesti Sahhalinist: karistusseadustiku reform, sunnitöö ja Kesselaiu saar 1920. aastate debattides. – Tuna 2021, 1, lk 37–53.

Põhjendatult pöörab autor palju tähelepanu Andres Strandmani isikule, kes oli üks Eesti oma vanglasüsteemi rajajaid. Strandman(n) (1865–1927), peaminister Otto Strandmani vanem vend, tõusis Vene keisririigis ühena vähestest eestlasest ametnikest väga kõrgele ametikohale: ta oli Peterburi kõige moodsama vangla, Krestõ vangla ülem. See 1880. aastatel ehitatud ligi 1000 üksikkambriga vangla oli üks eesrindlikumaid kinnipidamisasutusi küllap kogu Euroopaski. Suurusjärgu võrra väiksemasse ja vaesemasse kodumaa tegelikkusse Eesti vangimajade ülemaks saabunud Strandmanil oli raske oma teadmisi ja kogemusi siinsetele oludele kohandada, mis põhjustas vastuolusid nii juhtkonna kui ka ametikaaslastega ning viis lõpuks tema ametist lahkumiseni (lk 94–105).

Küsimus, kuidas jõuti vanglateenistusse ja kuidas saadi vanglaülemaks või koguni vangimajade valitsuse ülemaks, väärinuks aga rohkemgi tähelepanu. Kas vangivalvuri amet võis olla ka kutsumus? Nii Aleksander Pressi kui Otto Treufeldti (Tammendi) eluloo põhjal (vastavalt lk 126 ja 160) näib, et juhtiv ametikoht vanglasüsteemis oli kauaaegse tubli teenistuse tulemus, mõlemad omandasid kõrgharidusegi kutsetöö kõrvalt. Otto Tammend ja Keskvangla ülem Juhan Kõks olid pärast Eesti okupeerimist esimeste vangistatute seas ja kadusid GULAG-i vangilaagritesse. Aleksander Press lahkus teenistusest juba 1932. aastal ja suri Eestis rohkem kui 40 aastat hiljem ega sattunud Nõukogude julgeolekuasutuste vaatevälja, kuigi oli Vabadussõja ajal olnud ka välikohtu liige.

Eesti iseseisvuse taastamise järel vanglasüsteemi juhtinud meestest annab raamat vähem teavet. Näiteks Valeri Kravetsit, Kinnipidamiskohtade ameti peadirektorit 1990. aastate alguses, nimetatakse korduvalt, kuid tema karjäärast, väljaõppest ja haridusest enne Eesti iseseisvuse taastamist me palju teada ei saa. Tänapäeval õpitakse Sisekaitseakadeemias vanglaametnikuks viiekuulisel kursusel, korrektsiooniametniku rakenduskõrghariduse omandamiseks kulub kolm aastat. Aga kuidas see varem oli?

Peaaegu iga teenistuse juurde kuulus minevikus munder. Oma kõrgpunkti saavutas mundrikultus Vene keisririigis, kus vormitunnused ja ordenid määrasid vormikandja teenistusastme ja ametikoha, seda ka tsiviilteenistuses. Kõige selle tundmine oli vajalik igale ametiasutusega suhtlevale tavainimesele kasvõi juba sellepärast, et teenistusastmest sõltus kõnetusvormel alates *Бауе благородуе*’st kuni *Бауе высокопревосходительство*’ni välja. Sama kõrge tasemeni küündis vormiasjandus Stalini valitsemisaja lõpu NSV Liidus. Kuid ametivorme tunnevad ka demokraatlike riikide riigiteenistused ning Eesti pole olnud erandiks. Lk 112–116 annab autor Eesti Vabariigi vanglaametnike vormikirjelduse ja refereerib ametkondlikke arutelusid vormiküsimustes. Vorm toonitas inimese staatust ühiskonnas ja riigi kulul antud ametiriietus oli privileeg, mille tähtsust vaesel ajal ei saa alahinnata. Kahjuks piirdub vanglaraamat vormide kirjeldamisega, mille silme ette kuvamine nõuab peaaegu samapalju kujutlusvõimet kui iluuisutamise raadioreportaaži jälgimine. Ehk leiduks mõnes arhiivitoimikus ka vormikavandite joonised või siis suutnuks kunstnik vormikirjeldused piltideks vormida?

Vanglasüsteem on alati püüdnud takistada vangide suhtlemist välismaailmaga ja omavahel, et kuritegelike või ka riigivaenulike organisatsioonide tegevus

vanglamüüride vahel ei jätkuks. Vangide kirjavahetust omastega ja neilt pakkide saamist ei keelanud täielikult isegi totalitaarsed režiimid, kuid informatsiooni levikut soovitakse kontrollida ja piirata tänapäevalgi. Vangid seevastu on alati leidnud võimalusi piirangutest mööda minna alates teabevahetusest kütte-, vee- ja kanalisatsioonitorustike pihta morsesignaale koputades kuni kirjakeste saatmiseni toidujagajate või teistesse vanglatesse ümber paigutatavate kaasvangidega, aga ka heatahtlike või korrumppeerunud vangivalvurite abil. Eesti kommunistid suutsid Patarei vanglas mitu aastat välja anda isegi käsikirjalist ajalehte Vangimaja Kiir. Mälestustes ja mälestustel põhinevas kirjanduses on vangide suhtlemisest välismaailmaga palju kirjutatud, meenutatagu või Jaan Krossi loomingut – tõsi, tema vanglakogemus pärines vangistusest Eestit okupeerinud riikide vanglasüsteemis –, kuid autor seda teemat eriti ei kajasta. Priit Rohtmets kirjutab siiski ühest vangide omavahelise teabevahetuse meetodist, millest on olnud vähem juttu. Nimelt kustutasid vangid saadud kirjade enamasti pliiaitsiga kirjutatud teksti ja asendasid selle oma sõnumiga, mida valvurid alati tähele ei pannud, kuigi soovimatu teabevahetuse vältimiseks korjati vangidelt kirjad kolm päeva pärast kättesaamist ära (lk 204).

See Vene riigi säädus ...

Süüdimõistetut satub vanglasse kohtu otsusel ja kohus langetab otsuse seaduste alusel. Eesti sai iseseisvaks 1918. aastal ja taastas oma iseseisvuse 1991. aastal. Ükski uus riik pole kunagi alustanud omaenda seadustega ega olnud ka Eesti Vabariigi kummagi alguse ajal neid riulist võtta. Esialgu rakendati vastavalt Venemaa ja Nõukogude seadusi ja määrusi, mis algul järk-järgult kohandati uute vajadustega, kuni lõpuks asendati oma koodeksite ja kordadega. Eesti Vabariigi kriminaal- ja vangistus-seadusandlus oli 1930. aastate alguseni küllaltki keeruline. Seda kirjeldades tugineb Priit Rohtmets Eesti õigusajaloolaste käsitlustele ning Vene ja välismaa autorite töödele, kuid asja selgemaks esitamiseks tulnuks uurida ka seadusi endid. Et see on tegemata jäänud, on teksti sattunud ebaühtlust või on ühe ja sama asja eri aspektidest juttu teose eri osades, nii et lugejal kaob järg käest. Näiteks leheküljel 134 kirjutab autor: „Seni kehtis Eestis teatavasti 1845. aastast pärit vana nuhtlusseadustik ühes mitme teise õigusaktiga.“ Ent 31. leheküljel on kirjutatud: „1903. aastal kinnitas keiser Nikolai II uue nuhtlusseadustiku. Ehkki 1903. aasta seadustik võttis omaks vaid osa tollal moodsama sotsiaalse kaitse karistusõiguse printsiipe, oli see siiski kaasaegne ja euroopalikku õigust esindav seadustik. See sai 1920.–1930. aastatel ka Eesti karistusõiguse aluseks.“

Kõigepealt pidanuks täpsustama, et lähtuti 1845. aasta nuhtlusseadustiku 1885. aasta redaktsioonist koos veel hilisemate muudatustega.³ 1903. aasta uut seadustikku

³ Aastate jooksul oli seadust muudetud märkimisväärses ulatuses. Näiteks oli 1845. aasta seaduses 2224 paragrahvi, 1885. aasta redaktsioonis aga 1711, ligi veerandi võrra vähem. Vrd Uloženie o nakazanijah ugovnyh i ispravitel'nyh, 15.08.1845. – Polnoe sobranie zakonov II (1825–1881), № 19283; Svod zakonov ugovnyh. Čast' pervaja. Uloženie o nakazanijah ugovnyh i ispravitel'nyh (izdanie 1885 goda). Sanktpeterburg, 1885.

nimetatakse raamatus mitmel pool mujalgi, kuid asja see selgemaks ei tee – vana nuhtlusseadus ei kehtinud mitte sellepärast, et see olnuks parem 1903. aasta uuest, vaid sellepärast, et viimast Vene impeeriumis tervikuna kehtestada ei jõutudki. Eestis võeti enam-vähem üle Vene impeeriumi lõpu aegne seis.

1928. aastal kehtestas Vabariigi Valitsus juhtnöörid seaduste kokkuseadmiseks.⁴ Muu hulgas sätestati ka Eesti Vabariigis sel ajal osaliselt või tervikuna kehtinud Vene seaduste eestikeelsed nimetused, millest vanglakorraldusse puutusid vangistus-seadus, alaealiste kasvatus-parandusasutuste seadus, nuhtlusseadus, rahukohtu nuhtlusseadus, uus nuhtlusseadus, kriminaalkohtupidamise seadus, Balti vallakohtu-seadus, sõjaväe nuhtlusseadus ning veel mõne seaduse osad. Ainuüksi see loetelu näitab, kui keeruline võis olla Eesti Vabariigile sobivate osade väljaselgitamine suure impeeriumi õigusaktidest ja sellel alusel oma seaduste loomine. Tegu polnud ju mitte akadeemilise mõtteharjutusega, vaid igapäevast tööd reguleerivate kehtivate õigusaktide järkjärgulise muutmisega.

Kuigi riigikogu oli juba 1929. aasta 26. märtsil vastu võtnud kriminaalseadus-tiku,⁵ kehtestati veel 1934. aasta kevadel uue nuhtlusseaduse täiendamise seadus.⁶ Kriminaalseadustik ise jõustati riigivanema dekreediga veel pool aastat hiljem, 1934. aasta septembris.⁷ Alles nüüd kaotasid tervikuna kehtivuse 1890. aasta vangistus-seadus, 1909. aasta alaealiste kasvatus-parandusasutuste seadus, nuhtlusseaduse 1885. aasta väljaanne, rahukohtu nuhtlusseaduse 1914. aasta väljaanne ning uue nuhtlusseaduse 1903. ja 1909. aasta väljaande maksmapandud osad.⁸

Veel mõni selgitus Vene keisririigi aegsete seaduste juurde. Leheküljel 45 kirjutab autor, et kuigi 1879. aasta reformi eesmärk oli jätta alles neli vanglatüüpi, säilis kuni 1917. aastani senine kord. 1879. aasta riiginõukogu seisukoht polnud mitte reform, vaid reformikava vanglasüsteemi ümberkorraldamiseks ja nuhtlusseadustiku üle-vaatamiseks.⁹ Kava nägi tõesti ette neli vabaduskaotuse liiki: tähtajaliselt või tähtaja-tult sunnitööle saatmine, kuni kuueks aastaks parandusmajja saatmine, kuni üheks aastaks vangimajas (türmis) kinnipidamine ja kuni kolm kuud aresti. Ellu seda ei viidud. Nuhtlusseadustiku 1885. aasta redaktsioon jaotas karistused endiselt kahte suurde alaliiki – kriminaalkaristusteks ja paranduslikeks karistusteks. Esimeste hulka kuulusid surmanuhtlus, sunnitööle saatmine (tähtajatult või tähtajaliselt neljast kuni 20 aastani) ning Siberisse või Taga-Kaukaasiasse asumisele saatmine. Kriminaalka-ristustega kaasnes kõigist seisuseõigustest ilmajätmine. Paranduslikud karistused

⁴ Seaduste kokkuseadmise juhtnöörid. – Riigi Teataja (RT) 1928, 101, 612.

⁵ Kriminaalseadustik. – RT 1929, 56, 396.

⁶ Uue nuhtlusseaduse täiendamise ja sama seaduse § 615 maksmapanemise seadus. – RT 1934, 26, 195.

⁷ Kriminaalseadustiku maksmapanemise seadus. – RT 1934, 85, 704.

⁸ Samas, § 25–29,

⁹ Ob osnovnyh položénijah, imejuščih služít' rukovodstvóm pri preobrazovanii tjuremnoj časti i pri peresmotre Uložénija o nakazánijah, 11.12.1879. – Polnoe sobranie zakonov II (1825–1881), № 60268.

olid: Siberisse ümberasustamine koos kinnipidamisega või ilma selleta, ümberasustamine teistesse kaugematesse kubermangudesse peale Siberi, tähtajaline kindlusvangistus, tähtajaline vanglakaristus (türm), lühiajaline arest ning kohtu noomitus või trahv. Kui kriminaalkaristusega kaasnes alati seisuseõigustest ilmajätmine, siis paranduslik karistus tõi tavaliselt (mitte alati) kaasa ilmajätmise eriõigustest ja privileegidest.¹⁰ Eriõiguste ja privileegide all mõisteti näiteks õigust astuda riigiteenistusse, olla valitud valitavatele ametikohtadele jm. Palju rängem kaotus ja seda eriti vabade seisuste liikmetele (aadlikud, vaimulikud, aukodanikud ja osa kaupmeestest) oli seisuseõiguste kaotus. Muu hulgas võis isikut, kes jäeti ilma vabade seisuste õigustest, karistada ihunuhtlusega või anda nekrutiks nagu tavalist talupoega ning seisuseõiguste kaotus võis mõjutada ka abikaasa ja laste staatust.

1890. aasta vangistusseadus loetles kinnipidamiskohtade liigid. Need olid arestimajad, alaealiste parandusmajad, politsei arestikambrid, kubermangu- ja maakonna- vanglad (türm), aresti-parandusmajad, sunnitöövanglad ja etapivanglad. Erijuhtumel võis tsiviilisi kinni pidada ka sõjaväele alluvates kindlustes ja peavahtides, mõnikord ka kloostrites.¹¹ Eraldi seadus oli asumisele saadetute kohta,¹² mida Eestis ei rakendatud. Loomulikult ei sobinud see süsteem väikesele Eesti Vabariigile, kus seisuslikud erisused olid pealegi kaotatud. 1934. aastal sätestati:

Nuhtlusseaduses esinevad peakaristused – vangirood, kindlus ja türm – tuleb arvata võrdseks kriminaalseadustikus esineva peakaristusega – vangimajaga. [...] Nuhtlusseaduses esinev peakaristus – sunnitöö viieteistkümnest aastast kuni kahekümne aastani – arvatakse võrdseks kriminaalseadustikus esineva peakaristusega – viieteistkümnepäevase sunnitööga.¹³

Leheküljel 24 nimetab autor ka rahukohtu nuhtlusseadustikku ja vallakohtu nuhtlusseadustikku. Eestisse hakkasid need puutuma Vene kohtukorralduse laiendamisega Läänemere kubermangudesse 1889. aastal, kui likvideeriti senine rüütelkondade moodustatud seisuslik kohtusüsteem. Ainsana jäid alles vallakohtud, mis menetlesid talupojaseisuse, teatud tingimustel ka teistest seisustest valdades elavate inimeste väiksemaid tsiviil- ja politseiasju, kuid reeglina ei olnud nende pädevuses kriminaalasju, mida karistati vangla- või sunnitöökaristusega.¹⁴

¹⁰ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных (1885), § 16–58, eriti § 17–19 ja 30.

¹¹ Свод законов Российской империи. Том XIV, Устав о содержании в тюрьме (издание 1890 года). Санктпетербург, i.a (ilma aastata), § 1–5.

¹² Свод законов Российской империи. Том XIV, Устав о ссыльных (издание 1909 года). Санктпетербург, i.a.

¹³ Криминальное законодательство, § 107.

¹⁴ Vt Keisri Aleksandri Tõise Kohtuseadused, keisri Aleksandri Aleksandrovitshi käsu pääle väljaantud: Väljaanne aastast 1883, kuhu 1886 a. Jätku paragrahvid sisse on võetud ja 1887 a. Jätku paragrahvid juure lisatud. Tõlkinud Karp Tiisik, Jüri Truusmann ja Tõnis Vares. Tallinn, 1889 ja Baltimaa Wallakohtu Seadus ja Rahukohtumõistjatelt päälpeandawate nuhtluste seadus. Tõlkinud Tõnis Vares. Tallinn, 1889. Vt ka Устав уголовного судопроизводства, eriti kn. 4, razd. 3, О судопроизводстве в губерниях Прибалтийских (§ 1332–1349) ja Волостной судебный устав Прибалтийских губерний. Mõlemad kõites Свод законов Российской империи. Том XVI. Част' 1, издание 1914 года. Петроград [1915].

* * *

Mõned tähelepanekud veel. Autor kirjutab, et 1990. aastatel oli Eesti vanglasüsteemis tõsiseks probleemiks Nõukogude vanglasüsteemist päritud kuritegelik subkultuur, mis sai jõudu juurdegi, kui pärast Eesti iseseisvuse taastamist toodi Eesti vanglatesse teistes endise NSV Liidu vanglates karistust kandnud Eesti elanikest süüdimõistetud. Enamasti oli tegu kurjategijatega, kes olid süüdi mõistetud raskemates kuritegudes või olid retsidivistid. Ainuüksi 1992. aastal olevat Eesti vanglates tapetud 23 inimest (lk 332; tõsi, teosest leiab 1992. aastal vanglates tapetute kohta ka teistsuguseid arve). Vene kuritegeliku subkultuuri olemus väärinuks mõnel leheküljel avamist – seda enam, et mõnikord peetakse seda peaaegu et üheks Vene ühiskonna alussammastest. Platnoide ja teiste vangide hierarhia liikmete mõningane eritelu poleks olnud keeruline, sest sellest on palju kirjutatud Nõukogude terrori eestlastest ohvrite mälestuses, aga ka näiteks Aleksandr Solženitsõni „GULAGi arhipelaagis“; ei peaks arvama, et need raamatud on tänase ajaloo huvilise lugeja laual sama igapäevased, kui need olid 25 aastat tagasi.

Leheküljel 228 kirjutatust jääb mulje, nagu olnuks NSV Liidus võimalik asendada surmanuhtlus eluaegse vanglakaristusega. Eluaegset vanglakaristust NSV Liidus ei olnud, 1960.–1980. aastatel oli maksimaalne karistusemäär 15 aastat vangistust või siis surmanuhtlus (1947. aastal likvideeritud surmanuhtlus – mis enamasti asendati kurikuulsa 25 aasta sunnitöö + 5 aasta õiguste kaotusega – taastati juba 1950. aastal). Autor kirjutab möödaminnes (lk 233 jm) ka ravi- ja tööprofülaktooriumitest, kuhu suunati teiste seas alkoholismi sundravile määratud ja mida rahvasuus tunti nimetuse all „keemia“. See karistusliik väärinuks samuti ülevaadet või siis vähemalt selgemat piiritlemist vanglasüsteemiga. Kas ravi- ja tööprofülaktooriumid kuulusid samasse ümberkasvatustraditsiooni nagu Eesti Vabariigis 1930. aastatel rajatud tööpõlgurite laagrid?

Raamat lõpeb uute vanglate ehitamise, vanade sulgemise ja tänapäeva Eesti vanglasüsteemi kirjeldusega. Et mõnekümne aasta eest kavandatud moodsatele vanglatele 21. sajandi teise veerandi alguses enam vange ei jätku, ei osatud toona veel ette näha. Kuid vangide arv on Eesti ajaloos alati kord suurenenud ja siis jälle kahanenud, mistap ei peaks arvama, et omaaegne investeering oli päris asjatu.

Igaüks, kes on pidanud kirjutama artiklit või raamatut, teab, et kui toimetaja palub enamasti teksti lühendada, siis retsensent osutab vastuoksaks vajadusele käsitleda lisaks neid, neid ja siis veel ka neid teemasid. Arvatavasti oli nõnda ka vanglaraamatu kirjutamisel, ehkki märgest retsenseerimisele tiitellehel ei ole. 20. sajandi vanglate ajalugu ei ole olnud kõige populaarsemate uurimisteemade seas ka mujal idapoolses Euroopas, kui mõne mälestusasutuseks muudetud vangla spetsiifilised publikatsioonid välja arvata. Selles mõttes on Priit Rohtmetša käsitlus tähtsam kui ainult Eesti vanglasüsteemi esimese sajandi maamärk. Samal ajal pole teema selle raamatuga kaugeltki ammendatud. Loodetavasti leidub Eesti ajaloolaskonnas mõni uurija, kes asjaga edasi tegeleks.